

א. השופר כסמל - חצוצרה, תפילה וקרובן

סמליות רבה טמונה בהלכות, במנהגים ובנוסח התפילה של ראש השנה. עקרונות אלו עולים כבר במשניות ובסוגיות הגמרא והם בעלי משמעות עד ימינו. בפרק זה נבחן את הסמלים הרמוזים במצוות תקיעת שופר, וכיצד הם באים לידי ביטוי בדינים השונים.

זהות השופר הכשר

במדרשים ובתפילות אנו מוצאים קשר הדוק בין ראש השנה ועקידת יצחק, כפי שכבר מוסבר בדברי הגמרא במסכת ראש השנה:

ואמרו לפני בראש השנה מלכיות וזכרונות ושופרות. מלכיות - כדי שתמליכוני עליכם, וזכרונות - כדי שיעלה זכרוניכם לפני לטובה, ובמה - בשופר. אמר רבי אבהו: למה תוקעין בשופר של איל? - אמר הקדוש ברוך הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני. (טז, א)

הגמרא מסבירה שהתפילה בראש השנה בנויה על שני יסודות; המלכת ה' והעלאת זיכרונו לפניו, ושניהם נעשים בפעולה אחת על ידי השופר. לפי דברי ר' אבהו נראה שצריך לתקוע דווקא בשופר של איל הואיל והוא מזכיר לפני הקב"ה את עקידת יצחק, ובכך אנו כביכול נעקדים עכשיו על גבי המזבח כמו יצחק אבינו¹.

בתחילת פרק שלישי במסכת ראש השנה אנו מוצאים שתי משניות שעוסקות בזהות השופר הכשר לתקיעה בראש השנה. עיון במשניות אלו מעלה לכאורה סתירה ביניהן, ושתייהן סותרות את קביעת ר' אבהו המצריך שופר של איל:

כל השופרות כשרין חוץ משל פרה מפני שהוא קרן. אמר רבי יוסי והלא כל השופרות נקראו קרן שנאמר במשוך בקרן היובל: (פרק ב משנה ב)

שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ושתי חצוצרות מן הצדדין, שופר מאריך וחצוצרות מקצרות שמצות היום בשופר: (פרק ג משנה ג)

ממשנה ב עולה שכל השופרות כשרים למעט שופר של פרה, הואיל והוא אינו נקרא שופר אלא קרן. לעומת זאת במשנה ג נאמר שהשופר צריך להיות של יעל פשוט. הסתירה בין שתי המשניות גלויה לעין - האם אנו חייבים לתקוע ביעל או שניתן לתקוע בכל שופר

1. להיבטים נוספים של משמעות הקשר בין עקדת יצחק וראש השנה, ראו במאמרו של הרב יהושע רייס- 'תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקדת יצחק', בתוך קובץ מאמרים 'בראש השנה ייכתבו' (הוצאת תבונות) עמודים 133-147.

כל עוד הוא לא משל של פרה? כמו כן בשתי משניות אלו אנו לא מוצאים אזכור לתקיעה בשופר של איל, בניגוד לדברי ר' אבהו בגמרא בדף טז?

בין עקידת יצחק וחסא העגל

לפני שנסקור את הסברי הראשונים ליחס שבין הסוגיות, נעיין בקצרה בדברי הגמרא על המשניות ונבחן את השאלות בהן היא עוסקת. הגמרא בדף כו, א מקשה למה המשנה קוראת רק לשופר פרה קרן והרי לכל השופרות קוראים קרן. במהלך הגמרא אנו רואים שמוקד הבעיה בשופר של פרה אינו נובע מקריאתו בשם קרן, אלא לסמליות שבפרה - 'אין קטיגור נעשה סניגור'. לא שמו של שופר הפרה פוסלו אלא מה שהוא מסמל ומזכיר. שופר של פרה אינו יכול לסנגר על עם ישראל ביום הדין היות והוא מזכיר את עגל הזהב, ובגלל זאת הוא נפסל מקיום המצווה בראש השנה.

הגמרא כותבת שדברי המשנה, שיש לתקוע בשופר של יעל פשוט, נתון במחלוקת. שיטת לוי היא שיש לתקוע בשל יעל פשוט, אך ר' יהודה חולק וכותב שמצוות היום דווקא בשופר כפוף. הגמרא מסבירה את נקודת המחלוקת בין האמוראים:

במאי קמיפלאגי? מר סבר: בראש השנה, כמה דכייף איניש דעתיה טפי מעלי, וביום הכפורים, כמה דפשיט איניש דעתיה טפי מעלי. ומר סבר: בראש השנה כמה דפשיט איניש דעתיה טפי מעלי, ובתעניות כמה דכייף איניש דעתיה טפי מעלי. (כו, ב)

המחלוקת ההלכתית בין התנאים והאמוראים בנוגע לכשרות השופר נובעת ממחלוקת הגותית בשאלת דרך עמידת האדם לפני הקב"ה בתפילות ראש השנה: האם עלינו להרגיש כפופים כעבד העומד לפני רבו, או שמא עלינו להגיע למשפט ישרים עם מבט מופנה כלפי השופט כבן לפני אביו. יתכן והעמידה הפשוטה נועדה להמליך את הקב"ה עלינו והעמידה הכפופה מסמלת את העמידה בדין לפני השופט².

מסוגיות הגמרא אנו רואים שבמצוות תקיעת שופר ההלכה וההגות שזורים זה בזה. המצווה אינה רק קיום טכני של שמיעת קול, אלא מסתתרים בה רעיונות וסמלים רבים ומגוונים. שאלת זהות השופר הכשר קשורה לסמליות של השופר ומה הוא מזכיר. השאלה האם השופר כפוף או פשוט קשורה לשאלה איך אנו מבינים את יחסינו לא-ל וכיצד אנו צריכים להתנהג בעקבות כך.

2. בדרך זו מסביר רש"י את דברי הגמרא: "כמה דכייף איניש - בתפלתו, פניו כבושין לארץ, טפי עדיף, משום "והיו יעני ולבי שם", הלכך, בראש השנה דלתפלה, ולהזכיר עקידת יצחק בא - בעינן כפופין, ויובלות שהן לקרוא דרור - בעינן פשוטין, וגזירה שוה לית ליה. כמה דפשיט טפי עדיף - משום "נשא לבבנו אל כפים", הלכך, בראש השנה - בפשוטין, דלתפלה הוא, ודיום הכפורים נמי משום דשויה בגזירה שוה, ובתענית דלכנופיה - לא איכפת לך, ועבדינן כפופין, להכירא, ולרבי לוי אית ליה כרבי יהודה, דלתפלה בעינן כפופים, וביום הכפורים סבירא ליה דשוה היובל לראש השנה כרבנן, הלכך תרווייהו בעינן כפופים".

זהות השופר - לכתחילה ובדיעבד

מהו השופר הכשר לתקיעה? ראינו כי ממקור אחד עולה שהשופר צריך להיות משל יעל, ממקור אחר עולה שאין הבדל בין כל השופרות ורק של פרה פסול ומקור שלישי מורה שהשופר צריך להיות משל איל. כיצד מיישבים את המקורות השונים?

בראשונים אנו מוצאים שני כיוונים עיקריים בפסיקת ההלכה: כיוון אחד מסביר שיש לחלק בין רמות שונות:

פשוט הוא שלא חלקו על משנה ראשונה שאמרה כל השופרות כשרין, אלא בלכתחלה נחלקו ר"י ורבנן, וזהו שאמר ר' לוי מצוה של ר"ה ושל יוה"כ בכפופין אבל דיעבד יצא בפשוטין, והוצרכתי לכתוב זה מפני שראיתי אחד מן המחברים שטעה בדבר... והיה דאמרינן לעיל (טז, א) מפני מה תוקעין בשופר של איל, מילתא אחריתי היא לומר שמצוה מן המובחר בשל איל ממש ולא בשאר כפופין, והא לא מיתניא במתני' כלל. (רמב"ן ראש השנה כ"ב)

הרמב"ן מחלק בין שלוש רמות שונות של חיוב: דיעבד, לכתחילה ומצווה מן המובחר. בדרך זו קובע הרמב"ן שאין כלל סתירה בין הסוגיות הואיל והן עוסקות ברמות חיוב שונות. לעומת זאת הרמב"ם פסק שאכן קיימת סתירה בין הסוגיות והוא מכריע ביניהן:

ושופר שתוקעין בו, בין בראש השנה בין ביובל, הוא קרן הכבשים הכפוף, וכל השופרות פסולין חוץ מקרן הכבש.

השגת הראב"ד: אמר אברהם - הפריז על מדותיו אלא מצוה בכפופין ואם תקע בשל יעל יצא.

הרמב"ם הביין שאכן ישנה מחלוקת בין התנאים והאמוראים בזהות השופר הכשר והכריע שניתן לתקוע דווקא בשופר של כבש כפוף. הראב"ד חולק על הרמב"ם וסובר כרמב"ן שיש רמות שונות של חיוב, ובדיעבד יצא גם בשופר של יעל. השולחן ערוך (תקפו, א) פסק להלכה כשיטת הרמב"ן והראב"ד.

שופר וחצוצרה

המשנה מבדילה בין ראש השנה ובין התעניות; בראש השנה השופר מאריך וחצוצרות מקצרות הואיל ומצוות היום בשופר, ולעומת זאת בתעניות שופר מקצר וחצוצרות מאריכות הואיל ומצוות היום בחצוצרות. המשנה מקשרת בין מצוות תקיעה בשופר ומצוות תקיעה בחצוצרות היות וקיים קשר הדוק בין שתי מצוות אלו.

הרמב"ם מונה בספר המצוות (מצוות עשה נט) את מצוות תקיעה בחצוצרות. את מצווה זו מקיימים בשני זמנים שונים: (1) בזמן הקרבת קורבנות המועדים בבית המקדש. (2) בשעת צורך וצרה כזעקה לפני ה'.

מטרת התקיעה בתעניות ברורה, כפי שמופיע בתחילת הלכות תעניות:

מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור, שנאמר "על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות", כלומר כל דבר שייצר לכם כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן זעקו עליהן והריעו. ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן ככתוב "עונותיכם הטו" וגו', וזה הוא שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם.

הרמב"ם מונה את מצוות התקיעה בתעניות ובזמן הקרבת קורבנות כמצוות עשה אחת, ובמבט ראשון לא נראה שקיים קשר בין התקיעה בזמן הצרות ובין התקיעה בזמן הקרבת קורבנות המועדים בבית המקדש. העובדה שהרמב"ם לא מפצל את המצווה לשניים רומזת לקשר הקיים בין שני זמנים אלו, דבר הדורש הסבר.

הרמב"ם מבין שבשני זמנים שונים עלינו לזכור כי ה' משגיח עלינו: (1) בזמן הקרבת קרבן בבית המקדש אנו תוקעים כדי להזכיר שהקורבן הוקרב לה' והוא משרה את שכינתו עלינו ברגע זה. (2) בזמן הצרות אנו תוקעים ומריעים להזכיר את מעשינו הרעים וכדי לעורר אותנו לחזור בתשובה. אמנם מדובר על זמנים שונים, אך מטרת המצווה זהה ולכן היא נמנית כמצווה אחת.

בדומה למצוות תקיעה בחצוצרות, גם בראש השנה קיימת מטרה כפולה בתקיעת שופר. בדומה לשני סוגי אזעקות הקיימות בימינו - התראה והרגעה; צפירת התראה דומה לתרועה ולשברים ומטרתם להפחיד את האדם. ראש השנה הוא יום דין ויום תשובה ועל האדם להתעורר בעקבות שמיעת התקיעות (הלכות תשובה לרמב"ם ג, ד). צפירת ההרגעה דומה לתקיעה הפשוטה (בדומה לצפירה בימי הזיכרון) ומטרתה היא המלכתו של הקב"ה, כתקיעה לפני המלך העובר לפנינו.

כפי שראינו, הגמרא (טז, א) הזכירה את התקיעה בשלושת חלקי תפילת ראש השנה: מלכויות, זכרונות ושופרות. הגמרא הסבירה שמשמעות אחת של החג היא מלכויות והשנייה היא זיכרון לפני ה' ושתיהן נעשות על ידי השופר. תקיעת השופר בזכרונות קשורה לאימת הדין ועמידת האדם למשפט ביום זה. בנוסף לכך ראש השנה הוא היום שבו העולם נברא, ואנו ממליכים את ה' למלך על העולם. תקיעה בשופר לא נועדה רק כדי לעורר את עשיית התשובה, אלא גם להמלכתו של ה'. יסוד זה דומה לתקיעה בחצוצרות בבית המקדש בזמן הקרבת הקורבנות שנועדה להנכיח את המלך בזמן שמקריבים לפניו את הקורבן.

תקיעה כתפילה וזכרון

אנו מוצאים קשר הדוק בין הלכות שופר ובין מושגים הקשורים לעולם הקורבנות. דוגמה לקשר זה נמצאת בחידושי רבינו דוד למסכת פסחים:

ובתוספות לא אמרו כן, אלא שאין דין מצוה הבאה בעבירה אלא לענין קרבן כעין שכתוב שונא גזל בעולה, שאין קטגור נעשה סגור, ודין הלולב כדין קרבן שאף הוא

א. השופר כסמל - חצוצרה, תפילה וקרן | 15

בא לרצות וכין קרבן הוא, אבל בשאר המצוות לא מצאנו בתלמוד דין מצוה הבאה בעבירה.
(לה, ב)

רבינו דוד מעיר שהמושג מצווה הבאה בעבירה קשור לקורבנות, וליסוד שאומר שלא יתכן ויכופר לאדם בחפץ שהגיע בעבירה שהרי 'אין סנגרו נעשה קטגור', כפי שמופיע כלפי שופר. רבינו דוד מסביר שגם דין הלולב וארבעת המינים קשור לעולם הקורבנות.

הרמב"ם כותב להלכה ששמיעת תקיעה משופר הגזול כשרה (הלכות שופר א, ג), הואיל ובשופר המצווה אינה מתקיימת בגוף החפץ אלא בקול המופק ממנו, ולכן אין איסור של מצווה הבאה בעבירה³. ברם, עצם הדיון קשור לשופר הואיל וקיים קשר לעולם של קורבנות. בדרך זו כותב הריטב"א:

והקשו בתוספות מ"מ כיון שתקפה מחברו הא איכא מצוה הבאה בעבירה, ותרצו דלא אמרין מצוה הבאה בעבירה אלא בדבר שהוא בא לרצות כגון קרבן שופר ולולב וכיוצא בהם, אבל בסוכה שאין בה ריצוי ליכא משום מצוה הבאה בעבירה, ולא נראה...
(סוכה לא, א)

מה הקשר בין מצוות שופר ובין עולם מקדש וקורבנות? בחקר התפתחות ההלכה מצאנו גישה הרואה תהליך של התפתחות קיום המצוות מהמקדש לגבולין. בשלב ראשון מצוות שופר ולולב קוימה במקדש, ולאורך השנים ההלכה התפתחה גם לקיום בכל חלקי המדינה. עקרון זה עולה מדברי פילון:

לאחר זה - חג קדוש החודש, שבו נוהגים לתקוע במקדש על הקרבנות הקרבים לפיכך נקרא החג כנכון אף חג התרועה.⁴

תקיעת שופר הייתה במקורה בזמן הקרבת הקורבנות במקדש. הייחוד של ראש השנה משאר ימות השנה היה טמון בכך שהשופר מאריך והחצוצרות מקצרות. כפי שראינו במצוות תקיעה בחצוצרות, גם בתקיעה בשופר אנו מוצאים מספר מסרים החבויים בקיום המצווה:

• השופר שמלווה את הקרבת הקרבן ומנכיח את מי שמקריבים עבורו - ריבונו של עולם.

3. נושא זה קשור לשאלה האם המצווה היא בתקיעה או בשמיעה, נושא שנעסוק בו בפרק הבא. בעניין שופר גזול ושופר של עולה ראו מאמרו של הרב שלמה פשר- 'בדין שופר של עולה', בתוך קובץ מאמרים 'בהיותו קרוב', עמודים 196-203.

4. מתוך מאמרו של גדליה אלון- 'לחקר ההלכה של פילון', בתוך ספרו 'מחקרים בתולדות ישראל, בימי בית שני ובתקופת המשנה והתלמוד', עמודים 83-114. בנוגע לקשר שבין שופר וקורבנות המקדש נעסוק גם בשני הפרקים הבאים - 'שמיעת קול שופר' (פרק ב') ו'ראש השנה שחל להיות בשבת' (פרק ד'). וראו עוד בעניין זה במאמרו של הרב יצחק ברנד- 'חצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'', דף קשר לתלמידי ישיבת הר עציון גליון 300 ובמאמרו- 'ראש השנה והושענה רבה- מחגי מקדש לימי דין', בתוך קובץ מאמרים בראש השנה ייכתבון (הוצאת תבנות) עמודים 21-39; 'באר מרים, ראש השנה' עמודים 198-203.

- מדגיש את הזעקה המעוררת את האדם לחזרה בתשובה.
- הקרבן מסמל את עקדת יצחק ומדמה את האדם שנעקד ומוקרב לפני הקב"ה ביום זה, ומזכיר את עקדת יצחק וזכות האבות הגלומה בו.

הבאנו לעיל הבדל משמעותי בין שתי משניות עוקבות בפרק ג במסכת ראש השנה: במשנה ב' מופיע שכל השופרות כשרים חוץ משל פרה, ובמשנה ג' מופיע ששופר של ראש השנה הוא משל יעל פשוט. בפירוש 'ספרא'⁵ למשניות ראש השנה מוצע הסבר נוסף לסתירה שבין המשניות. בפירוש למשנה ג' הם כותבים:

עד כה עסקה המשנה בשופר של המקדש, ועתה היא מונה את דיניו המיוחדים של השופר שבו תוקעים בתפילת ראש השנה. זה הסבר פשוט לסתירה בין שתי המשניות, שהרי המשנה הקודמת אמרה שכל השופרות כשרים ואילו משנתנו תובעת שהשופר יהיה של יעל דווקא. זו גם הסיבה לכך שמשנתנו תובעת שפי השופר יהיה מצופה זהב, ואילו שופר ראש השנה אסור שיהיה בו עירוב של מין אחר המשנה את צורת הקול. הסבר זה, שמשנתנו (משנה ג') עוסקת בשופר המקדש בלבד, יחזור להלן גם בדיון על השופר הכפוף או הפשוט... במקדש היה הדגש על המעמד הציבורי, השקיעין עובדו לחיים מחוץ למקדש, אבל המעבר הזה גרם לחוסר אחידות הלכתית. (עמוד 371)

פרשנות זו מבדילה בין השופר שבו היו תוקעים במקדש במשך כל השנה בזמן הקרבת הקורבנות, ובין השופר של ראש השנה שבו היו תוקעים במקדש ובין השופר שתוקעים בו בתפילה. מטרת התקיעה בשופר דומה, אך להלכה השופר שאנו תוקעים בשעת תפילת מוסף הוא כנגד עבודת הקורבנות אך אינו זהה לשופר ששימש כחלק מעבודת המקדש. עולם התפילה הוא כנגד עולם המקדש אך יש בו שינויים הקשורים לדיני התפילה והסמל הטמון בהם. במקדש הצד הטקסי הציבורי הוא הבולט ומכך נגזרים דיני שופר במקדש. האדם עומד בתפילה לפני ריבונו של עולם, ובזמן זה אנו יוצרים את הסמליות המלווה את המעמד. השופר מזכיר את עקדת יצחק, ובנוסף צורתו הכפופה מסמלת את כפיפות הלב בעמידתנו לפי ה' בתפילה.

תפילות כנגד קורבנות תקנום, וכך אנו מוצאים גם במצוות שופר. השופר אשר תקעו בו במקביל למצוות הקרבת קרבן מוסף של היום, נקבע לזמן תפילת מוסף ומלווה את תפילת הציבור של כלל ישראל. המקום הנפשי בו האדם נמצא בתפילה בא לידי ביטוי בצורת השופר ובשאלה האם ראוי להיות כפופים או פשוטים ביום זה. השופר הוא חלק מהתפילה ובכך גם מעלה את דברינו לפני אדון כל. בדרך זו כותב הרמב"ם:

5. משנת ארץ ישראל, מסכת ראש השנה, עם מבוא ופירוש מאת שמואל ספראי וזאב ספראי בהשתתפות חנה ספראי, הוצאת ליפשיץ תשע"א.

א. השופר כסמל - חצוצרה, תפילה וקרובן | 17

הצבור חייבין לשמוע התקיעות על סדר הברכות, כיצד אומר שליח צבור אבות וגבורות וקדושת השם ומלכיות ותוקע שלש, ואומר זכרונות ותוקע שלש, ואומר שופרות ותוקע שלש, ואומר עבודה והודייה וברכת כהנים. (הלכות שופר ג, ז)

התקיעה נעשית על סדר תפילת מוסף וכחלק מתפילות היום. מצוות היום היא התפילה והשופר הנלווה לה כדברי רב אחא: "א"ר אחא בר פפא קומי ר' זעורה שנייא היא שמצות היום במוסף" (תלמוד ירושלמי ראש השנה ד, ח).

אחרית דבר

ברגעים בהם אנו שומעים את קול השופר אנו לא רק מקיימים את מצוות שופר, אלא גם נוגעים במהותו של יום. שמיעת הקול מעמידה אותנו בפני המלך העובר לפנינו ומחדש את מלכותו, וגם יוצרת תפילה הבוקעת שערי מעלה בשעת דין. במעשה זה טמונים רמזים וסמלים המזכירים לנו לפני מי אנחנו עומדים ויוצרים עבורנו את המעמד המיוחד של עיצומו של יום.

הסמל שבשופר בא לידי ביטוי בהלכות המגדירות מהו השופר הכשר מבחינת מינה של הבהמה ממנה עשוי השופר ומצד צורתו. אנו מוצאים עקרונות אלו גם במנין המצוות וכן בשלבי התפתחות ההלכה מימי המקדש ועד ימינו. השופר מבטא את עמידתנו כלפי הקב"ה, מצבנו הנפשי, זכרון זכות אבות ומהות היום.

